

K pomorskom (pre)usmjerenju

UDK 330.34:[656.6+629.12+639.2/.3]

UVODNE NAPOMENE

Gospodarska valorizacija mora, priobalja i otočja, pretočena u sintagmu pomorske orijentacija aktualizira se u neslućenim razmjerima u uvjetima političke i ekonomske demokracije, temeljite društvene i privredne reforme, prijelaza na tržišnu ekonomiju, posvemašnji politički i vlasnički pluralizam. Ponekad se čini kao da se Jadransko more i njegovi resursi tek otkrivaju. Odjednom se spoznaje da je korištenje pomorskog položaja moguća djelotvorna razvojna metoda, što je zapravo odavno znano i u razvijenim tržišnim ekonomijama primijenjeno.

Time se oslobađamo brige da ovim radom zastupamo nekakve lokalne, regionalne i ine slične interese, jer držimo da je u našim prostorima revitalizaciju ukupnih pomorskih vrijednosti tržišni i ekonomski lako argumentirati, usporedno s drugim zemljama, pa donekle i vlastitim rezultatima. Zalažemo se za novi i suvremeni pomorski identitet Jugoslavije i Hrvatske, zasnovan na tržišnoj logici, izgrađenim materijalnim bogatstvima, prirodnim prednostima i tradicionalnim vrijednostima. Na konceptijskoj i političkoj razini to znači potpuno drugačije sagledavanje jadranske problematike, uvrštavanje u mediteranski, evropski i svjetski kontekst toga područja, novi tretman u makroekonomskoj politici, te znanstveno utemeljeno utvrđivanje razvojnih prioriteta. Sve to da bi se otklonile ranije greške, vratilo život u iseljena područja, optimirali gospodarski, posebno izvozni učinci u Jugoslaviju, kako je to već netko rekao, učinio pomorskom, a ne primorskom zemljom.

1. GENEZA

Povijesno sagledavajući, pretežno hrvatsko pučanstvo niz stoljeća živjelo je za more i od mora, po otocima i priobalju, nekad bolje, nekad lošije. Bespredmetno je, s obzirom na izuzetno dinamične tehnološke i prometne promjene koje se događaju u posljednjem stoljeću, analizirati razvojna kretanja kroz vijekove. Tek ostaje saznanje da privilegiju geografske činjenice o pomorskom položaju nismo iskoristili ni približno u mjeri drugih razvijenih pomorskih zemalja. Ovime se ne žele poništiti ostvareni rezultati u posljednjih nekoliko desetljeća na planu razvoja prometne infrastrukture, turizma, brodogradnje i morskog brodarstva. Činjenica da udio pomorske privrede u užem smislu u ukupnom društvenom proizvodu Hrvatske sudjeluje sa svega 10% dovoljna je za negativan sud.

Zapravo su se sve prednosti pomorskog položaja naše zemlje zanemarivale u kontinuitetu od njenog formiranja 1918. godine, jer se ekonomskim i razvojnim politikama od tada na ovamo praktično perferirala njena kontinentalna i balkanska, a ne pomorska komponenta. Brojna nastojanja da se napokon krene k moru tek su djelomično donosila rezultate, a investicije su imale nerijetko politički, a ne ekonomsku pozadinu. Usudujemo se reći da cjelokupan jadranski resurs u našem dijelu nikada nije cjelovito i znanstveno tretiran, niti su dugoročno utvrđivani razvojni prioritati.

Čak i u najnovijim raspravama o pomorskoj orijentaciji mjestimično se čuje i od autoriteta ekonomske znanosti da je to više regionalno, maksimalno republičko /ili hrvatsko/ pitanje, a nikako i moguća razvojna strategija cijele zemlje. Upravo u takvom tretmanu mora, otočja i priobalja i njihovih resursa u nizu prethodnih desetljeća treba nalaziti genezu ni približno optimalne gospodarske valorizacije toga područja. Kreatori makroekonomske politike nisu shvatili da se „morski“ proizvodi /brod, turistička usluga, tehnologija i sl./ stvaraju diljem zemlje, a ne samo u mjestu realizacije. Posljedica je to najvećim dijelom netržišnog ambijenta u kojem se dosad poslovalo, pogrešnih privredno-sistemskih i ekonomsko-političkih rješenja i sl.

2. DIJAGNOZA

S postojećim stupnjem i načinom korištenja pomorskih resursa u odnosu na mogućnosti i potrebe svakako ne možemo biti zadovoljni. Drugačiji ishod, s obzirom na već iznesene ocjene o dosadašnjem razvoju obalne ekonomije i nije se mogao očekivati.

Zahvaljujući ekspanziji turizma i pomorske trgovine u nekoliko posljednjih desetljeća, investicijama u te djelatnosti, izuzetnim prirodnim i kulturno-povijesnim vrijednostima, te tradicionalnim pomorskim sposobnostima, uspjeli smo koliko-toliko uključiti se u međunarodne tržišne tokove. Tako smo i postigli zavidne rezultate u turističkoj izgradnji i prometu, morskom brodarstvu i brodograđevnoj industriji, ali opet daleko od mogućih. Ipak, i to je značajna osnova budućeg, vjerujemo dinamičnijeg i kvalitetnijeg razvoja.

S druge strane, evidentni su pogubni procesi depopulacije najvećeg dijela jadranskog područja, posebno otoka, devastacije prirodnih ljepota, pa čak i kulturne baštine, zapuštanja poljoprivrednih površina i tradicionalnih kultura /vinogradarstvo, maslinarstvo i sl./. Proces urbanizacije odvijali su se van svake kontrole, s naglaskom na koncentraciju i industrijalizaciju gotovo cjelokupne privrede u nekoliko većih gradova, ostavljajući pri tomu zapuštene dragocjene prirodne resurse.

Razvojne improvizacije i dominacija politike, a ne znanosti u postupku ekonomske optimizacije jadranskog prostora, doveli su do mjestimičnog gubljenja njegovih komparativnih prednosti i razvojnih performansi /sposobnosti/. Uočljivo je to u područjima ničim usmjerene stambene i turističke izgradnje, pogrešne lociranosti industrijskih sadržaja, ekološki nepodnošljive investicijske aktivnosti i sl. Svojevrsna posljedica spomenutih okolnosti je i pomanjkanje motivacije za tradicionalna pomorska zvanja i zanimanja, slabljenje mediteranskih specifičnosti i autohtonosti kao posebnog razvojnog resursa, što bi se moglo nazvati, bez zle primisli, „kontinentalizacija“ pomorskog položaja.

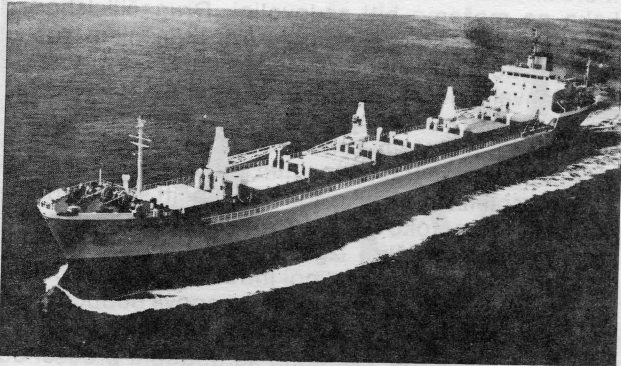
Navedene značajke zasad opominju, ali ne dovode u pitanje izuzetne gospodarske vrijednosti jadranskog područja. Znanstveno utemeljena ocjena postojećeg stanja i objektivan sud o realnim mogućnostima suvremene pomorske orijentacije mora se čim prije ishoditi.

3. PROGNOZA

U neizvjesnosti budućeg ustavnog ustrojstva zemlje, bespuću tržišta, nestabilnog domaćeg i svjetskog okružja, uistinu je teško prognozirati u kojem će pravcu, s kakvom dinamikom i kvalitetom realizirati se plima opredjeljenja za posvemašnju revitalizaciju pomorskih resursa. „Riječi jedra ne napinju“, to je sigurno. Ukupne pomorske vrijednosti i prednosti u smislu njihove gospodarske valorizacije potvrdit će samo tržište, svakako uz primjereniju makroekonomsku i infrastrukturnu politiku države.

Sretna je okolnost da nam svijet još uvijek priznaje pomorsko znanje, brodograđevne sposobnosti, autohtonost kulturno-povijesne baštine, izuzetne prirodne ljepote i kvalitete mora, što je zalag probitačnijeg i opsežnijeg pomorskog usmjerenja. Time se može i s više optimizma krenuti u realizaciju često proklamirane, a praktično zanemarene razvojne strategije zasnovane na moru i njegovim resursima.

Klonimo se ekonometrijskih prognoza i iz razloga što su i turizam i morsko brodarstvo, pa i brodogradnja podložni izuzetno kratkoročnim i nepredvidivim tržišnim oscilacijama uvjetovanim međunarodnim političkim odnosima, prirodnim nepogodama i suvremenim tehničkim dostignućima. Zasad je sigurno da postojeći jadranski potencijal na našoj strani u ekonomskom, pa i u svakom drugom smislu nudi daleko više.

4. RAZVOJNA STRATEGIJA

Pomorska orijentacija u suvremenim tržišnim uvjetima zahtijeva i odgovarajuću razvojnu strategiju. Izuzetno dinamične društvene, političke, ekonomske i tehnološke promjene uzrokom su da ta strategija mora biti fleksibilna i znanstveno utemeljena, pa i usuglašena na makroekonomskoj razini. Posljedica takvog pristupa praktično mora biti povećan konvertibilni učinak cjelokupne pomorske privrede, produktivna zaposlenost i dinamičniji društveno-ekonomski razvoj jadranskog područja, a postedno i zemlje u cjelini. Stečena iskustva, znanstveno-istraživački potencijal i ostvareni rezultati osnova su relativno brzog oblikovanja razvojne strategije i metoda za njeno provođenje.

4.1. Morsko brodarstvo

Kvalitet budućeg razvoja morskog brodarstva zavisiće prije svega od kretanja na inače kolebljivom tržištu brodskog prostora i vozarina, te reakcije na takve trendove. U svakom slučaju neophodno je brža modernizacija i obnova trgovačkih brodova, posebno preko-oceanskih i njihovo prilagođavanje po strukturi i kapacitetu suvremenoj tržišnoj potražnji i robnim tokovima. Ovaj postupak već danas provediv je u svim oblicima vlasničkog pluralizma, uključujući dakle i privatnu inicijativu.

Poduzeća kojima je morsko brodarstvo osnovna djelatnost moraju razvijati marketing u poslovanju, što pretpostavlja temeljito istraživanje tržišta brodskog prostora, robnih tokova, brodske tehnologije, uloge kadmova i sl. Ovima se uvjetuje i neophodnost suvremenije organizacije brodarskih poduzeća, disperzije njihove djelatnosti i elastičnijeg pristupa prema tržišnim oscilacijama.

Preduvjet dugoročnije stabilnosti morskog brodarstva svakako je i veća usmjerenost vanjske trgovine korištenju domaće flote u prijevozu robe. To vrijedi i za izgradnju brodova na domaćim navozima za potrebe domaćih brodarskih poduzeća.

Potpuna društveno-ekonomska afirmacija pomorske orijentacije nemoguća je bez bržeg razvoja putničke pomorske flote, računajući na njeno značenje u povezivanju otočkih područja s kopnom, izletničkom turizmu i uopće naglašenijem prisustvu naših brodova u mediteranskom prostoru. Kako bi se ovakav koncept i ostvario neophodan je značajniji državni intervencionizam i učešće turističke privrede.

4.2. Brodograđevna industrija

Iz velike propulzivne moći brodograđevne industrije i njene dragocjene tradicije na našim prostorima izvode se i mogućnosti njenog daljnjeg razvoja. I tu će u konačnosti presuditi tržište, koje nam je u ovom trenutku skloni. Kako bi se te pozicije i u nizu godina stabilizirale, neophodno je povećati proizvodnost rada, usavršiti proizvodnu tehnologiju i intenzivnije primjenjivati suvremena znanstvena i tehnička dostignuća. Istodobno se moraju razvijati i funkcije istraživanja proizvoda i tržišta.

Tehničku osnovu brodograđevne industrije korisno je proširiti i prilagoditi raznovrsnijem proizvodnom asortimanu, u kojemu će brod biti jedan, ali ne samo jedini proizvod. Radi se o činjenici da je proizvodni ciklus klasične brodograđevne industrije relativno dug i neelastičan, s negativnim posljedicama na optimum ekonomskog učinka. Suvremenoj tržišnoj i tehnološkoj dinamici to svakako nije svojstven.

4.3. Turizam

Jadransko područje osnovni je turistički resurs zemlje, što će zacijelo biti i u budućnosti. Međutim, zalažemo se za temeljitu promjenu postojeće turističke politike na način da postupno na značenju gube njena kvantitativna na račun kvalitativnih svojstava. U praktičnom smislu trebali bi se ubuduće izgrađivati manji smještajni kapaciteti /hoteli i pansioni do 100 kreveta/ u ugodnom prirodnom ambijentu, umnožiti sportsko-rekreativni, kulturno-zabavni i trgovinski sadržaji, te iste arhitektonski i funkcionalno uklopiti u autohtoni ambijent sredine gdje su locirani.

Neodgodivo se mora utvrditi optimalni turistički kapacitet cjelokupnog jadranskog područja po svim mikrolokacijama, kao i prihvatni potencijal. Strogi ekološki kriteriji moraju biti sadržani u postupku realizacije svake investicije, uključujući i mogućnost obustave od izgradnje novih kapaciteta ukoliko se ispostavi da ista devastira prirodni okoliš. Ovakav pristup uvjet je daljnjeg razvoja turizma koji bi bio prije svega izvozno usmjeren, jer su kvalitet mora i prirodnog okoliša dugoročno tržišno najprivlačniji element potencijalnog turističkog odredišta.

Napominjemo da bi trebalo nastaviti provođenje koncepcije razvoja nautičkog turizma čiji su devizni učinci nesumnjivi i perspektivno stabilni. Ipak bi i u ovome trebalo utvrditi optimalni prihvatni potencijal, te lokacije nautičkih središta, također iz ekoloških razloga.

4.4. Ribarstvo i marikultura

Ribolovni potencijal Jadranskog mora, s obzirom na manje količine hranjivih tvari, odnosno biljnih i životinjskih planktona, nije posebno izdašan. Ali i takav nije dovoljno iskorišten, što stvara perspektivu daljnjeg razvoja te djelatnosti. Ta perspektiva izvodi se i iz mogućnosti ribolova u drugim morima.

Ribolov najraširenije male plave ribe povlači potrebu bržeg uvođenja malih ribarskih brodova, ovaj put uglavnom u privatnom vlasništvu.

Ohrabrujući izvozni rezultati razvojna su garancija lagunarnog ribogojstva, te uzgoja školjki, posebno dagnji i kamenica. Suglasni smo s onima koji tvrde da nije potrebno graditi nove kapacitete riboprerađivačke industrije, nego samo već postojeće modernizirati.

4.5. Lučka privreda

Prirodne prednosti jadranskog pravca, dinamikom i obilježjima gospodarskog razvoja Evrope i mediteranskih zemalja donekle su posljednjih desetljeća izgubile na važnosti. To je dovelo i do stagnantnih razvojnih tendencija jadranskih luka. Uzrok ovome su međutim i neadekvatna prometna povezanost s kontinentalnim područjima, zaostalost lučke tehnologije i uopće nepovoljna ekonomska kretanja gravitacijskih područja.

Perspektivno je ipak moguće pretpostaviti brži razvoj svih zemalja Sredozemlja ali i istočnoevropskih zemalja, što će dovesti do povećanih transportnih i tranzitnih potreba, a time i revitalizaciju kompleksa lučke privrede /pretovar, industrija, trgovina, špedicija, financijski poslovi, brodske i turističke usluge i sl./ Uvjet ovoga ipak je brži razvoj prometne infrastrukture, posebno transverzalnih pravaca. Paralelno s tim ide i modernizacija lučke tehnologije, osnivanje sustava slobodnih zona na jadranskom prostoru i specijalizacija luka. Potonje zahtijeva izradu cjelovite koncepcije daljnjeg razvoja jugoslavenskih luka zasnovane na tržišnim analizama i komparativnim prednostima svake od njih.

4.6. Anorganski resursi

Anorganski resursi jadranskog podmorja tek su djelomično istraženi, tako da je nemoguće izvesti preciznije zaključke o njihovim ekonomskim potencijalima. Riječ je o mehaničkoj energiji mora, nafti, plinu, ugljenu, soli, morskom pijesku i šljunku i svježoj vodi. Zbog ograničenih tehničkih mogućnosti iskorištavanje podmorja kao prirodnog resursa i na razini poznatog nedostatno je i ekonomski neoptimalno.

U svakom slučaju potrebno je unaprijediti tehnologiju korištenja poznatih i raspoloživih anorganskih resursa. Istodobno se moraju nastaviti istraživanja podmorja, jer postoje indicacije za većim nalazištima nafte, plina i rudnih bogatstava. Ekonomski relevantna eksploatacija podmorskih resursa zbog spomenutih razloga ne može se ni pretpostaviti. Eventualno senzacionalna otkrića /koja ne treba isključiti/ mogu temeljito promijeniti sada već tradicionalan obrazac o Jadranu kao području turizma, morskog brodarstva, brodograđevne industrije, lučke privrede i ribarstva.

5. KONCEPCIJA IZGRADNJE RAZVOJNIH PREDUVJETA

Pomorsku orijentaciju kao razvojnu metodu u jugoslavenskim razmjerima moguće je provesti s optimalnim društveno-ekonomskim i drugim učincima samo koncepcijski preciznom izgradnjom neophodnih preduvjeta. Riječ je o tome da se svi preduvjeti ne mogu brzo i istodobno izgraditi, te da je pri tome neophodno uspostaviti razvojne kriterije i prioritete, uvijek vođeni

ekonomskom logikom. Obrisi moguće koncepcije izgradnje razvojnih preduvjeta predlažu se ovim radom na temelju dosad učinjenih znanstvenih spoznaja, aktualne društvene i privredne reforme i vlastitih promišljenja o ovoj problematici.

5.1. Makroekonomska politika

Iako će po svemu sudeći u uvjetima tržišne privrede makroekonomske nadležnosti savezne i republičkih administracija biti znatno manje, neophodan je i u takvim okvirima temeljito drugačiji tretman pomorskog kompleksa u odgovarajućim aktima ekonomske politike. Jednostavno se radi o potrebi podržavanja pomorske orijentacije i državnim intervencionizmom, kako to čine sve razvijene zemlje. Ovdje se ne radi o podržavanju onoga što nije tržišno atraktivno, već naprotiv. Sve tržišne pogodnosti ne mogu se optimalno iskoristiti ukoliko tome ne ide u prilog monetarno-kreditna, fiskalna i infrastrukturna politika i njen instrumentarij. Zalažemo se za takvu politiku koja će poticati:

- usmjerenost domaćih brodara ka domaćem vanjsko-trgovinskom prometu i privrednim poduzećima;
- izjednačavanje uvjeta privređivanja domaćih brodara sa konkurentskim stranim brodarima;
- izgradnju brodova u domaćim navozima za potrebe domaćih brodara;
- brže tehnološko prilagođavanje domaćih brodogradilišta svjetskim trendovima;
- likvidnost turističke privrede, posebno u fazi pripreme turističke sezone;
- optimiranje turističkog i prihvatnog potencijala cijelog jadranskog područja;
- unapređenje i zaštitu prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti kao turističkih resursa dugoročnijeg značaja, s posebnim naglaskom na kvalitet mora i priobalja;
- međudržavnu suradnju, posebno s Italijom u razvoju ribolova na Jadranu;
- usmjerenost vanjsko-trgovinskog prometa na jugoslavenske luke, te njihovu i modernizaciju;
- stvaranje ravnopravnih uvjeta privređivanja svih oblika vlasništva sredstava za proizvodnju;
- sve vrste inozemnih ulaganja i financiranja investicija u djelatnostima pomorske privrede.

5.2. Infrastruktura

Pomorska orijentacija znatno je manje prisutna kod nas u usporedbi sa sličnim zemljama dobrim dijelom i zbog infrastrukturne inferiornosti /prometna povezanost sa zaleđem, vodoopskrba, elektroopskrba, ptt in-

stalacije/. Potpuniji gospodarski učinci s osnova povoljnog geoprometnog, odnosno pomorskog položaja i prirodnih resursa u relativno kraćem razdoblju mogući su slijedećom strategijom infrastrukturnog razvoja:

- izgradnjom i modernizacijom transverzalnih cestovnih i željezničkih pravaca;
- izgradnjom cjevovoda s kopna do turistički atraktivnih otoka i odvojcima po njima;
- uvođenjem suvremene ppt i komunikacijske tehnologije čime se najprije otklanja prometna izoliranost.

Međutim, s obzirom na izuzetno visoke troškove izgradnje infrastrukturnih kapaciteta u odnosu na moguće ekonomske i druge efekte, svakoj investiciji u tom sektoru mora prethoditi costbenefit analiza, a ne političko nadglasavanje i slični postupci.

5.3. Kadrovi

Osim u morskom brodarstvu, a donekle i u brodograđevnoj industriji, kadrovska struktura zaposlenih i njena stručnost u ukupnom pomorskom kompleksu ne može se uzeti zadovoljavajućom i ograničavajuće djeluje na razvojne mogućnosti. Kako bi se djelotvorno pratile suvremene tržišne i tehnološke promjene, neophodno je s kadrovske stanovišta:

- reformirati postojeći odgojno-obrazovni sustav, posebno srednje školstvo, na način da se programski uskladi sa aktualnim tržišnim i tehnološkim trendovima u svjetskim razmjerima;
- uvesti suvremena nastavna sredstva i informatičku tehnologiju u odgojno-obrazovni proces na svim stupnjevima;
- osigurati kontinuirano stručno osposobljavanje i usavršavanje postojećeg kadra zaposlenog u pomorskoj i njoj komplementarnoj privredi;
- unaprijediti materijalni položaj nastavnog osoblja, kako bi se isti koncentrirao i motivirao za osnovne radne zadatke.

Ostala problematika iz okvira kadrovske politike razriješavat će se pod utjecajem tržišnih zakonitosti /raspodjela prema radu, fluktuacija kadrova, status i odgovornost rukovodećeg osoblja i sl./, pa nije uputno sugerirati bilo kakav pristup.

5.4. Znanstveno-istraživačka djelatnost

Pomorski položaj zemlje i njeni prirodni resursi nisu dovoljna činjenica za optimalnu društveno-ekonomsku valorizaciju. Da bi se to postiglo mora biti razvijena i organizirana znanstveno-istraživačka djelatnost fundamentalnog i aplikativnog karaktera. Može se reći da smo u određenoj mjeri i razvili sustav znanstveno-istraživačkih institucija koje se bave problematikom mora, pomorskog položaja i primorskih resursa, s učincima kojima možemo biti tek djelomično zadovoljni. Drugačija ocjena zapravo se i ne može izvesti, s obzirom na nepostojanje tržišnog ambijenta i dugogodišnju neadekvatnu stimulaciju znanstveno-istraživačkog rada. ekonomskim i tehnološkim uvjetima nemoguće je realizirati opredjeljenje ka naglašenijoj valorizaciji pomorskih resursa, ako se neće unapređivati znanstveno-istraživački rad i koristiti njegove rezultate. S ovim u vezi trebalo bi:

- definirati mrežu znanstveno-istraživačkih institucija pomorskog karaktera, s preciziranjem njihovog djelokruga rada i koncentracijom odgovarajućeg kadra u njima;

- uopće unaprijediti društveno-ekonomski položaj znanstveno-istraživačke djelatnosti i znanstvenih radnika;

- poboljšati uvjete i metode znanstveno-istraživačkog rada, rekonstrukcijom i izgradnjom novih prostora, uvođenjem informatičke tehnologije u istraživačke pristupke i većom suradnjom sa srodnim inozemnim institucijama.

6. ZAKLJUČNE KONSTATACIJE

Radom se pokušava cjelovito i općenito objasniti novi pristup u pomorskoj orijentaciji naše zemlje, u uvjetima političkog, ekonomskog i vlasničkog pluralizma i tržišne ekonomije. Zastupa se stanovište da na pomorskom usmjerenju Jugoslavija može graditi vlastitu razvojnu perspektivu, potpunije uključivanje u međunarodnu podjelu rada i optimalno valorizirati svoj geoprometni položaj. Isključuje se bilo kakva regionalna i nacionalna primisao kada se aktualizira vrijednost pomorske orijentacije, jer „proizvod“ pomorske i njoj komplementarne privrede tehnološki, procesno i ekonomski uključuje proizvode i usluge brojnih poduzeća diljem zemlje. Propulzivne i multiplikativne značajke pomorske orijentacije jednostavno imaju refleksije na cijeli jugoslavenski prostor.

Obilježja buduće pomorske orijentacije i njene gospodarske, društvene i demografske učinke u najvećoj mjeri oblikovat će tržište i njegove zakonitosti, a dijelom i ustavno-političko ustrojstvo i makroekonomska politika zemlje. Zasad se čini važnim ukazati na suvremenost i svekoliku ispravnost potrebe za potpunijim korištenjem pomorskog položaja i jadranskih resursa uopće, s uvjerenjem da će detaljizacija uslijediti na svim razinama privredne i društvene organiziranosti.

Literatura:

- Zvonimir Jelinović: EKONOMIKA PROMETA I POMORSTVA, Informator Zagreb, Zagreb 1983. godine
- Antun Kobašić: TURIZAM U JUGOSLAVIJI, Informator Zagreb, Zagreb 1987. godine
- Grupa autora: DUGOROČNI RAZVOJ BRODOGRADNJE SR HRVATSKE, Republička zajednica za znanstveni rad, Zagreb 1984. godine
- Grupa autora: OSNOVE DUGOROČNOG RAZVOJA SR HRVATSKE, Ekonomski institut Zagreb, Zagreb 1984. godine
- Grupa autora: POMORSKA ORIJENTACIJA JUGOSLAVIJE, Ekonomski fakultet Rijeka, Rijeka 1988. godine
- Grupa autora: DUGOROČNI RAZVOJ POMORSTVA SR HRVATSKE DO 2000. GODINE, Republička zajednica za znanstveni rad, Zagreb 1984. godine

Članci:

- »Sporni prioriteti«, »Ekonomska politika« Beograd broj 1947. od 24. 07. 1989. godine.
- »Pomorska privreda«, specijalni prilog »Privrednog vjesnika« Zagreb, broj 2612/13. od 24. 07. 1989.
- »More i Izbori«, šest priloga o tretmanu pomorske orijentacije u programima političkih stranaka Hrvatske, »Slobodna Dalmacija« Split, brojevi od 23. do 28. ožujka 1990. godine